

Korlátozott betűhiba-észlelési képesség és a fordítói korrektúraolvasás szerepe a fordításban

Dudits András

A tény, hogy a szó elszáll, de az írás megmarad, a fordító számára egyszerre áldás és átok. Bár a jól sikerült fordítás fennmaradása meglelégedéssel tölti el a fordítót, nincs bosszantóbb, mint amikor a tartalmi, nyelvi és stilisztikai szempontból kifogástalan szövegben ott éktelenkednek a legkülönbébb helyesírási hibák és elírások, melyek az olvasói összbenyomás szempontjából mégiscsak meghatározó jelentőséggel bírnak.

Jelen tanulmányunkban a saját fordítását átolvasó fordítóra jellemző betűhiba-észlelési képesség korlátozott voltának okait boncolgatjuk, különös tekintettel az emlékezeti interferencia feltételezett szerepére. Először az olvasás különböző típusainak fordításban betöltött szerepét vizsgáljuk, majd – kísérleti eredményekre hivatkozva – a memória és a betűhibák észlelése közötti összefüggéseket elemezzük. Ezt követően megvizsgáljuk a fordítói korrektúraolvasásban rejlő lehetőségeket, illetve a betűhibák kiszűrésére irányuló olvasási módszer korlátait, továbbá felvázoljuk a vizsgált jelenség empirikus kutatásának lehetőségeit. Értekezésünket olvasástechnikai tanácsokkal, valamint néhány átfogóbb kutatási kérdés ismertetésével zárjuk.

1. Az olvasás szerepe a fordításban

A fordításkutatók általában nem sok figyelmet szentelnek az olvasás fordításban betöltött szerepének, így nem meglepő, hogy a témában folytatott empirikus vizsgálatok száma meglehetősen csekély (Shreve et al. 1993). Ennek egyik lehetséges okára utal Toury (1982) megállapítása, miszerint a „fekete dobozban” lejátszódó folyamatok vizsgálata kizárólag *közvetett* módon lehetséges. Nem véletlen tehát, hogy a *közvetlen* módon vizsgálható fordítási produktum rendszerint nagyobb hangsúlyt kap a szakirodalomban. Mindazonáltal – a Holmes (1972) által definiált folyamatorientált fordítástudomány létjogosultságáról tanúskodva – egyre több kutató tesz kísérletet a fordítási folyamatban szerepet játszó kognitív tényezők feltárására, felismervén a fordítás során végbemenő mentális folyamatok elemzésének jelentőségét.

Hatim és Mason (1990) szerint a fordítót – mint olvasót – alapvetően az különbözteti meg a forrásnyelvi szöveg „átlagos” olvasójától, hogy a fordító a szövegalkotás szándékával olvas, illetve kódolás céljából dekódol, következképpen mélyebben és tudatosabban dolgozza fel az olvasott szöveget. Azt is tudjuk azonban, hogy a különböző fordítók különböző stratégiákat alkalmaznak a szöveg feldolgozására. Krings (1986) például különbséget tesz az ún. *követő feldolgo-*

zási stratégia (sukzessive Abarbeitungsstrategie), valamint a *pre-transzlációs tehermentesítő stratégia* (Entlastungsstrategie) között. Míg az előbbi alkalmazása esetén a fordító a fordítási folyamat első fázisában – a teljes szöveget elolvasva – csupán egyfajta globális szövegértésre törekszik, s így csak a második szakaszban dolgozza fel mélyebben a szöveget, addig a tehermentesítő stratégiát követő fordító – a részletekre összpontosítva – már az első szakaszban a fordítási problémák megoldására törekszik, hogy az átváltás fázisában ne okozzon nehézséget számára az adott szövegrész megértése. Természetesen a fordítók gyakran nem olvassák el előzetesen a teljes szöveget (különösképp, ha terjedelmes a fordítandó anyag), s inkább csak „átfutják” azt, vagy bekezdésként olvasnak és fordítanak. A szöveg terjedelme mellett azonban a fordító stratégiaválasztását minden esetben meghatározza a szöveg nehézségi foka, a vonatkozó szövegtípus jellemzőinek ismerete, valamint az adott témában való jártasság is (Shreve et al. 1993).

Az előzőekben tárgyalt átfogó stratégiákon belül a fordítási folyamat különböző fázisaiban az olvasás különböző típusaival találkozhatunk. A Tóth (2002) által vizsgált hét fő olvasástípus közül (*tanulás céljából történő olvasás, ismeretszerző olvasás, funkcionális olvasás, szórakozási célú olvasás, áttekintő olvasás, javító/ellenőrző olvasás és korrektúraolvasás*) az alábbi négy típusnak meghatározó szerepe van a tág értelemben vett fordítási tevékenységben, mely a fordítói megbízástól a számlázásig terjed (vö. 1 táblázat).

Gósy (1999) taxonómiájában a fentiekén túl szerepel egy másik – a fordítás szempontjából bizonyos fokig releváns – olvasástípus: az ún. *kereső olvasás* (scanning), amely abban különbözik az áttekintő olvasástól (skimming), hogy az olvasó konkrét kulcsszavak megtalálása céljából futja át a szöveget. A fordítási folyamatban ezt a műveletet elsősorban a forrásnyelvi szöveg előzetes átolvasása-

1. táblázat:

Az általános olvasástípusok szerepe a fordításban

Általános olvasástípus	Fordítási fázis
Áttekintő olvasás (globális tartalom kiszűrése)	Forrásnyelvi szöveg előzetes átolvasása
Ismeretszerző olvasás (adott témában való elmélyülés)	Előkészületek (háttéranyagok olvasása, kutatómunka)
Javító/ellenőrző olvasás (tartalmi, helyesírási, stilisztikai hibák kiszűrése)	Célnyelvi szöveg utólagos átolvasása
Korrektúraolvasás (betűhibák, elírások kiszűrése)	Célnyelvi szöveg utólagos átolvasása

kor alkalmazhatja a fordító, amikor a szöveget átfésülve megpróbálja lokalizálni azokat a kulcsfontosságú fogalmakat, kifejezéseket, melyek helyes fordítása a szöveg üzenete szempontjából kiemelt jelentőséggel bír, s így előzetes feldolgozást tesz szükségessé.

A fenti kategóriákat áttekintve azonban hiányérzetünk támadhat, hiszen éppen arról az olvasási műveletről nem tettünk említést, melyet a fordító mondatról mondatra haladva végez, amikor a Hatim és Mason (1990) által definiált tudatos céllal olvas. Déjean Le Féal (1988) szerint a fordítói olvasás bizonyos szempontból meghaladja a hagyományos értelemben vett olvasást (vö. Tóth (2002) és Gósy (1999) kategóriái), mivel az olvasás során végrehajtott elemzést a fordító egy lépéssel továbbviszi, hogy a feldolgozott (dekódolt) szöveg a következő fázisban már a megfogalmazás (célnyelvi kódolás) alapjául szolgálhasson. Ugyanakkor Shreve és mtsai. (1993) azt is kimutatták, hogy a fordítási szándék nemcsak az alapos megértést szolgáló, *elemző olvasás* szakaszában, hanem már az előzetes átolvasás fázisában is meghatározza az olvasás módját: kísérletükben a fordítási nehézséget jelentő szövegrészek olvasásakor az olvasási idő már az első olvasáskor megnőtt (jóllehet csak csekély mértékben). Mindennapi tapasztalat továbbá, hogy a fordító – az általános céllal olvasó egyénhez viszonyítva – gyakrabban él az újraolvasás eszközével, hogy az adott szövegrész értelmét a

2. táblázat

A fordítás céljából történő olvasás mint a fordítási fázisokban szerepet játszó olvasástípusok együttese

Olasztástípus	Fordítási fázis
Áttekintő olvasás (globális tartalom kiszűrése)	Forrásnyelvi szöveg előzetes átolvasása
Kereső olvasás	Kulcsfogalmak, szakkifejezések azonosítása
Ismeretszerző olvasás (adott témában való elmélyülés)	Előkészületek (háttéranyagok olvasása, kutatómunka)
Elemző olvasás	Forrásnyelvi szöveg értelmezése
Javító/ellenőrző olvasás (tartalmi, helyesírási, stilisztikai hibák kiszűrése)	Célnyelvi szöveg utólagos átolvasása
Korrektúraolvasás (betűhibák, elírások kiszűrése)	Célnyelvi szöveg utólagos átolvasása

szövegalkotás szakaszában pontosan meg tudja fogalmazni a célnyelven. Mindezek alapján kijelenthetjük, hogy az olvasás szerepe a fordításban több szempontból is kiemeltnek tekinthető:

1. a fordítási folyamat során az elemző olvasás az átlagosnál mélyebb értelmezéssel párosul, mivel szövegalkotási (kódolási) szándékkal történik,
2. az olvasás – a célnyelvi megfogalmazás fázisa kivételével – a fordítás valamennyi szakaszában meghatározó szerepet játszik,
3. az olvasás főbb típusainak többsége megnyilvánul a fordítási tevékenység során.

A fordításra specifikusan jellemző elemző olvasástípus (vö. 2. táblázat) létezésének igazolása (vagy cáfolata) céljából hasznos lenne empirikus kísérletek keretében megvizsgálni, hogy 1) a hangos gondolkodást rögzítő felvételek, illetve jegyzőkönyvek megerősítik-e a többszöri újraolvasással kapcsolatos tapasztalatainkat, továbbá 2) a fordítók szemmozgásáról készített videofelvételeken – a fixációk, szakkádok és visszafelé történő szemmozgások vonatkozásában – mutatkozik-e bárminemű eltérés a nem fordítás céljából történő olvasás során mért adatokhoz képest. (A betűhibák kiszűrésére irányuló olvasással kapcsolatos kísérletekről lásd 4. pont.)

2. Betűhiba-észlelés olvasás közben

A következőkben az olvasással mint a fordítás végső mozzanatával foglalkozunk, azt vizsgálva, hogy a fordító miért vesz észre kevesebb hibásan írt, elgépelt szót a célnyelvi szövegben, mint a szöveget átolvasó korrektor, vagy Mossop (2001) kifejezésével élve: miért „vak” a fordító, amikor a saját maga által megfogalmazott szöveget olvassa? Mivel a nyelvi megformálás – önmagában is összetett – folyamatának elemzése meghaladja jelen értekezésünk kereteit, az alábbiakban a betűhibák keletkezési okainak feltárására nem teszünk kísérletet, s csupán a már meglévő hibák *észlelésével* összefüggő jelenségeket vesszük górcső alá.

2.1 A fordítói betűhiba-észlelés jelentősége

Mossop (2001) szerint a betűhibák nemcsak azért jelentenek veszélyt, mert aláássák a fordítóba vetett bizalmat, hanem azért is, mert egyúttal kizökkentik az olvasót a gondolatmenet követéséből. Ennél is súlyosabb következményekkel jár azonban, ha az elírás következtében megváltozik egy adott szó jelentése, hiszen az akár egy nagyobb szövegegység értelmének torzulásával is járhat (lásd 3. pont: *tartalmi hibák*). Jelen vizsgálódásunk relevanciáját alátámasztandó, azt is tisztáznunk kell továbbá, hogy miért fontos a *fordítói* hibaészlelés a számítógépes helyesírás-ellenőrzés korában, különösképp ha figyelembe vesszük, hogy a nemzetközi (pl. európai uniós) intézmények térhódításával párhuzamosan mindennaposá vált a kontrollszerkesztők, korrektorok bevonása a fordítási munkába.

Ami ez első felvetést illeti, a szoftveres helyesírás-ellenőrzés hiányosságairól egyszerűen meggyőződhetünk a következő mondatot olvasva: *A számítógépes segédeszközök egyelőre alkalmatlanok például az efféle egyszerű kihagyási hibák észlelésre*, mivel ilyen esetben az adott kontextusban hibásnak tekinthető szó (itt: *észlelésre*) önmagában helyes. Hasonlóképpen azt is beláthatjuk, hogy a kontroll-szerkesztők és korrektorok alkalmazása korántsem tekinthető mindennaposnak, különösképp a szabadúszó fordítók vagy kisebb fordítóirodák által készített fordítások esetében (melyek mennyisége ugyancsak tetemes). De még a nagyobb szervezetek is hajlamosak „spórolni” a korrektúrázason, és elvárják fordítóiktól, hogy saját maguk végezzék az átolvasást. Érdekes módon azonban ennek a hozzáállásnak megvannak a maga előnyei, ahogyan arra Mossop (i.m.) is rámutat, ugyanis a fordítók így nagyobb felelősséget vállalnak saját munkájukért, tudván, hogy nincs más, aki helyettük elvégezné az átolvasást. Láthatjuk tehát, hogy a fordítók sok esetben – elsősorban anyagi okokból vagy a rendelkezésre álló idő korlátozott voltából kifolyólag – kénytelenek saját magukra hagyatkozni a fordítási folyamat utolsó fázisában, így a korrektúraolvasási készség fejlesztésének jelentősége semmiképpen sem elhanyagolható.

2.2 A betűhiba-észlelés korlátai

Különös módon a betűhibák észlelésének egyik legfőbb akadálya a fejlett olvasási készség. Mint Samuels (1994) megállapítja, gyakorlott olvasó esetében az olvasás első szakasza, a dekódolás (a betűsorok megfejtése) automatikusan zajlik, így az egyes szavak felismerése azonnal végbemegy, és elsődlegessé válik a második szakasz, a megértés szerepe. A szemantikai tényezők előtérbe kerülése azonban azt eredményezi, hogy az esetleges betűhibák ellenére az adott kontextusnak megfelelő jelentés aktiválódik (azaz a hibától függetlenül a helyes betűsornak megfelelő egység idéződik fel a mentális lexikonból), mivel a dekódolás automatizmusa folytán az olvasóban nem tudatosul a betűsorbéli hibát jelző hibaüzenet (Gósy 1999). Mattingly és Downing (idézi Gósy i.m.) megfigyelései szerint a gyakorlott olvasó ráadásul impresszionisztikusan olvas, azaz mélyebb nyelvi elemzés nélkül, globálisan próbálja értelmezni a mondatokat, olyan elvárásokra, következtetésekre és asszociációkra építve, melyeknek köszönhetően a teljes értelem kikövetkeztetéséhez elegendő néhány részlet azonosítása. Ez az oka tehát annak, hogy az átlagos olvasó számára sok esetben nem tűnnek fel az apróbb elírások.

3. A korrektúraolvasás

Az előző pontban tárgyalt kognitív mechanizmusok ellensúlyozására szolgál a korrektúraolvasás, amellyel fokozható a betűhibák kiszűrésének hatékonysága. Korrektúraolvasás esetén ugyanis a tartalom követésével szemben a betűsorokra való összpontosítás kerül előtérbe, így mérséklődik a dekódolás automatizmusának mértéke (Gósy 1999). Ennek megfelelően gyakoribbá válik az egyes elemek újraolvasása, továbbá az olvasás sebessége is csökken (Tóth 2002). Az olvasási tempóval kapcsolatban Madraso (1993) megállapítja, hogy a hangos olvasás

módszerével tartható a visszafogott olvasási sebesség, így több hiba észlelhető, mint amikor némán történik a korrektúraolvasás. Hasonló hatást figyelt meg Porte (2001) szubvokalizáció (a hangképző szervek izmainak mozgatásával párosuló néma olvasás), valamint az olvasott szöveg ujjal való követése esetén. Ezek a műveletek ugyanis gátolják a megszokott megértési mechanizmust, így az olvasó kognitív kapacitásának nagyobb hányadát fordíthatja az alacsonyabb rendű dekódolási műveletre. Mivel azonban – az önkéntelen korrekciós folyamat gátlása céljából – e módszerek mindegyike a megértési mechanizmus tudatos háttérbe szorítását igényli (Tóth i.m.), a korrektúraolvasás jelentős erőfeszítést kíván az olvasó részéről, így különösen fárasztó. Ennek egyik kedvezőtlen hatása, hogy a hibaészlelési hatékonyság nagyobb terjedelmű szövegek esetén fokozottan korlátozott.

Paradox módon, a korrektúraolvasási technika, mely a betűsorokra való összpontosításhoz szükséges, egyúttal gátolhatja bizonyos betűhibák felismerését. A betűkre való koncentráció ugyanis a tartalmi összefüggések értelmezésének háttérbe szorulásával jár. *Tartalmi* hibát hordozó elírások esetén azonban a hibás forma szintén értelemmel bír, így amennyiben az olvasó kizárólag a betűsorokra koncentrálna, az ilyen jellegű hibákat nem fogja észlelni (Gósy i.m.) – legfeljebb abban az esetben, ha célzóvizet fagyaszt (helyesebben: *fogyaszt*).

4. Az emlékezet szerepe az olvasásban – új megvilágításban

Az előzőekben tárgyaltak jól tükrözik, mennyire megterhelő a korrektúraolvasás – végezze azt külön korrektor, vagy maga a szöveg szerzője/fordítója. Ez utóbbi esetben azonban – feltételezésünk szerint – a hibák észlelését a fokozott fáradékonyság mellett egy másik tényező is gátolja: a szemantikus emlékezet. Mivel a szöveg szerzője és olvasója azonos, a dekódolás automatizmusának mérséklése fokozott erőfeszítést igényel, hiszen a szövegkörnyezet hatása mellett a szemantikus memória is megnehezíti a betűsorokra való összpontosítást. A szövegalkotás (megfogalmazás, ismételt átolvasás, átfogalmazás) során ugyanis a szerző emlékezetében mély nyomot hagy a szöveg, így olvasáskor nemcsak a jelentés automatikus aktiválódása gátolhatja a hibaészlelést, hanem egyfajta emlékezeti interferencia is, melynek hatására a szerző/fordító önkéntelenül „emlékezetből” olvas. Ezt támasztja alá Craik és Lockhart (1972) kutatása is, amely szerint az inger feldolgozása során működő figyelmi és perceptuális folyamatok alapvetően meghatározzák, hogy mi tárolódik a hosszú távú emlékezetben, továbbá a mélyebb feldolgozás (mely egyúttal fokozott szemantikus és kognitív feldolgozást jelent) tartósabb bevésődést eredményez, mint a felszínes feldolgozás. Az agyműködés szintjén a feldolgozás mélysége abban nyilvánul meg, hogy az effajta szemantikus feldolgozási folyamat a bal prefrontális kéreg aktivitásának jelentős mértékű (képalkotó eljárásokkal kimutatható) fokozódásával jár (Solso 1995).

Miközben az olvasás elképzelhetetlen a szenzoros regiszterek, a munkamemória, valamint a szemantikus emlékezet összehangolt működése nélkül, mint azt az előzőekben láttuk, a *betűhibák kiszűrésére irányuló* olvasást – paradox módon – jelentősen megnehezítheti az emlékezet, ha a szöveg szerzője és olvasója

ugyanaz a személy. Habár kétségtelen, hogy a mélyebb feldolgozás fokozottabb bevésődést eredményez, ez a megállapítás önmagában nem igazolja az emlékezeti interferenciával kapcsolatos hipotézisünket, hiszen a szemantikus mélyfeldolgozással kapcsolatos vizsgálatok a folyamat *tudatos emlékezésre* gyakorolt hatását mérik (különböző felismeréses és felidézéses feladatok formájában). Hipotézisünk szempontjából azonban a *tudatosság hiánya* meghatározó, hiszen az emlékezeti interferencia nem a tudatos emlékezéssel függ össze: az átolvasást végző szerző/fordító-olvasó semmi esetre sem *törekszik* felidézésre, következésképpen az előhívás nem tudatosan benne, és csupán implicit módon nyilvánul meg az emlékezet hatása (a Schachter (1987) által implicit emlékezetnek nevezett memóriatípus jellemzőinek megfelelően).

4.1 Az emlékezeti interferencia – empirikus megközelítésben

Az emlékezet – az olvasás itt vizsgált speciális esetében megnyilvánuló – kedvezőtlen hatására az olvasási folyamatban szerepet játszó tényezők jellemzőinek megfigyeléséből következtethetünk. Szerencsére a bonyolult agyi képkalkotó eljárások mellett egyéb módszerek is léteznek a vonatkozó jelenségek vizsgálatára: például mérni tudjuk, hogy olvasás közben milyen gyakran és mennyi ideig rögzíti figyelmét (fixál) az olvasó egy adott szóra azért, hogy kiszűrje belőle a megértéshez szükséges információt. Az alábbiakban olyan empirikus kutatásokról számolunk be, melyekben a fixációs idő vizsgálata jelen elmélkedésünk szempontjából relevánsnak tekinthető.

1) Shebilske és Fisher (1981) kísérleti eredménye, miszerint az olvasók hosszabb ideig fixálnak az új, mint a már ismerős információkra, azt mutatja, hogy a memória alapvetően meghatározza a fixációk időtartamát. Mivel a fordító/szerző számára a saját szövegében szereplő információk minden kétséget kizáróan ismerősek (hiszen nyomot hagytak emlékezetében), megállapíthatjuk, hogy amennyiben a szöveg szerzője és olvasója azonos, a fixációk időtartama rövidebb, mint amikor az olvasó nem azonos a szerzővel. Ha pedig az olvasó rövidebb ideig fixál egy adott szóra, csökken az abban található betűhibák felismerésének valószínűsége.

2) Frazier és Rayner (1992) kutatása arról tanúskodik, hogy a váratlan, bonyolult, többféleképpen értelmezhető vagy bizonyos szempontból fontos információkra való fixálás gyakran megismétlődik, vagyis olvasáskor visszaugrunk a nehézséget jelentő elemekhez. A saját szövegét átolvasó szerző/fordító esetében az ilyen jellegű ismételt fixálások valószínűsége természetesen alacsonyabb, hiszen az adott elem megfogalmazása éppen annak a személynek tulajdonítható, aki az átolvasást végzi, így annak azonosítása/értelmezése nem jelenthet fokozott nehézséget.

3) Ugyancsak empirikus kutatások igazolják, hogy egy adott szót kisebb valószínűséggel fixálunk, amennyiben szövegbeli helye a kontextus alapján megjósolható (Ehrlich és Rayner 1981). Feltételezhető, hogy a szöveggörnyezet effajta hatása a kontextus előzetes ismeretében (vagyis a megfogalmazásból és többszöri átolvasásból fakadó bevésődés folytán) fokozottabban jelentkezik, következésképpen *saját* szöveg esetében még inkább csökken a megjósolható szavak fixálására fordított idő.

4) Kísérletileg igazolható, hogy a fixációk ideje egyenesen arányos a szöveg nehézségi fokával, vagyis minél nehezebb egy szöveg, annál tovább tartanak az egyes fixációk (Tóth 2002). Ha figyelembe vesszük, hogy a szerző/fordító számára – a megfogalmazás, valamint a többszöri átolvasás és átfogalmazás (azaz a szövegalkotás) eredményeképpen kialakuló emléknymok folytán – a saját szöveg *könnyebbnek* számít, mint más szerző azonos nehézségi fokú szövege, feltételezhetjük, hogy adott személy esetében a fixációs idő saját szövegek átolvasásakor rövidebb lesz, mint mások által fogalmazott szövegek esetében.

Jóllehet az előzőekben ismertetett kísérletek a fixációk időtartamának mérésén keresztül – közvetett módon – alátámasztják a memória betűhiba-észlelésre gyakorolt hatását (saját szövegét átolvasó szerző/fordító esetében), hipotézisünk igazolásához olyan empirikus vizsgálatokra lenne szükség, melyekben e jelenséget közvetlenül – a fixációk időtartamát *szerzői/fordítói* olvasás esetében mérve – vizsgáljuk.

5. A szerzői/fordítói betűhiba-észlelés empirikus kutatásának lehetőségei

Az alábbiakban olyan kísérletekre teszünk javaslatot, melyekben konkrétan a szerzői/fordítói betűhiba-észleléssel összefüggő – korábbiakban tárgyalt – jelenséget vizsgáljuk, vagyis azt, hogy a szerző/fordító saját szövegeiben miért észleli ritkábban az elírásokat, mint másokéban. Mint látni fogjuk, a mért eredményeket mind a négy esetben csupán a memória – előzőekben alátámasztott – szerepével összefüggésben vizsgáljuk, mivel a kísérleti személy *figyelmét* befolyásoló környezeti és affektív tényezők mérése (egyszerű olvasási feladatról lévén szó) meglehetősen körülményes lenne. Minthogy azonban az alany mindegyik kísérleti feladat esetében azonos, és a feladat teljesítéséhez elengedhetetlen az összpontosított figyelem, a figyelmet az adott keretek között konstansnak tekinthetjük (főként abban az esetben, ha laboratóriumi körülményeket biztosítunk a vizsgálathoz, azaz kizárjuk azokat a külső ingereket, melyek az alany figyelmét elterelhetik a szövegről). Az affektív hatások mérséklése érdekében azonban legfeljebb arra törekedhetünk, hogy a szövegek tartalma ne váltson ki fokozottabb érzelmi reakciót az alanyból, vagy legalábbis averziót ne ébresszen benne, így a szöveg kiválasztásakor minden esetben kellő körültekintéssel kell eljárni. Mindazonáltal alapfeltevésünk értelmében a vizsgált olvasási műveletben – a nehezen mérhető környezeti és affektív tényezők mellett – éppen a memória határozza meg a figyelem fokát, ti. a szövegalkotás során végbemenő emlékezeti bevésoedés mértékével fordított arányban csökken a szöveg átolvasásakor jellemző figyelem. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a környezeti és affektív tényezők fordításra gyakorolt hatása a hangosan gondolkodás rögzítésének módszerével bizonyos fokig vizsgálható (vö. Jääskeläinen 1999).

5.1 A szerzői/fordítói betűhiba-észlelés vizsgálatának szempontjai

A szerzői/fordítói betűhiba-észlelési képesség mérése az alábbiakban meghatározott szövegfajták újraolvasásának összevető vizsgálatát igényli.

1. A kísérleti alany által adott témában, műfajban és terjedelemben írt/fordított, valamint adott számú alkalommal átolvasott szöveg;
2. Az 1. pontban megjelölt szöveggel azonos témában, műfajban és terjedelemben más által írt, valamint az alany által – az 1. pontban meghatározottakkal megegyező számú alkalommal – olvasott szöveg.

Az adatfelvétel módja lehet: hangos olvasásról készített hangfelvétel vagy az olvasás közbeni fixációk képi rögzítése. Az adatrögzítés időpontját úgy kell meghatározni, hogy a legutóbbi olvasás és a rögzítés időpontja közötti időtartam megfeleljen annak az átlagos időtartamnak, amelyet az alany – fordítói munkája során – az írt/fordított szövegek „pihentetésére” általában szólni szokott.

A hangos olvasás rögzítésével adatok nyerhetők: az olvasási tempóról, illetve annak esetleges ingadozásáról; az artikuláció fokáról; valamint az újraolvasás gyakoriságáról. Ezek a tényezők a következők szerint tükrözik az olvasott szöveg ismeretének (bevésődésének) mértékét: 1) a gyorsabb olvasási tempó fokozottabb bevésődésre utal; 2) a pontatlan artikuláció fokozottabb bevésődésre utal; és 3) a ritkább újraolvasás fokozottabb bevésődésre utal (vö. 4.1 pont). Az alany által írt/fordított és a más által írt szövegekre vonatkozó adatok összevetésével így következtetni lehet a kétféle szöveg esetében jellemző bevésődés fokának azonosságára vagy különbözőségére.

A fixációk képi rögzítésével – az előzőekben ismertetett feltételek mellett – a következő tényezőkről lehet adatot gyűjteni: a fixációk gyakorisága és időtartama; a szakkádok (fixációk közötti szemmozgások) hossza; valamint a visszafelé irányuló szemmozgások gyakorisága. A kísérlet során mért adatok a következőképpen értelmezhetők: 1) a ritkább és rövidebb fixációk mélyebb emléknymokat jeleznek; 2) a hosszabb szakkádok mélyebb emléknymokat jeleznek; és 3) a visszafelé irányuló szemmozgás ritkasága mélyebb emléknymokat jelez. Az adatok összevetése ez esetben is a bevésődés fokával kapcsolatos következtetések levonását teszi lehetővé.

5.2 A szerzői és a fordítói szerep különbözőségei

Habár mind ez idáig egyenlőséjlet tettünk szerző és fordító közé, további vizsgálódásunk szempontjából fontos, hogy megkülönböztessük egymástól az író és a fordító által végzett szövegalkotás (mint az emlékezeti interferencia forrása) jellemzőit. Először is a fordítás folyamatában a percepció hangsúlyosabb szerephez jut, mint a nem fordított (eredeti) szövegek esetében, hiszen míg a szerző „csupán” megfogalmazza a gondolatokat, a fordítónak előbb meg kell értenie a gondolatokat (forrásnyelvi szöveg olvasása/értelmezése), és csak azután következhet a produkció (célnyelvi megfogalmazás) fázisa, amely ráadásul már egy másik kódban (nyelven) zajlik. Mindez jelentős mértékben megnehezíti a szövegalkotást, hiszen a fordított szövegnek hűen kell tükröznie az eredeti szöveg értelmét, következésképpen a fordító mozgástere korlátozott (a produkciót fokozottan meghatározza az azt megelőző percepció). A fordító feladata tehát kognitív szempontból meglehetősen összetett.

Jelen vizsgálódásunkkal összefüggésben érdekes lenne feltárni, vajon a fordítási folyamat összetettsége (percepció – átkódolás – produkció), valamint az

adott gondolat kétféle megfogalmazásban történő olvasása (eredeti szöveg és célnyelvi változat) mélyebb bevéődést eredményez-e, mint a saját gondolatok megfogalmazása. Ehhez egyrészt a saját gondolatokat megörökítő szövegek, másrészt a más (forrásnyelvi) szerző gondolatait tartalmazó szövegek olvasási módja közötti esetleges eltérések kimutatására lenne szükség. A következőkben az e célra szolgáló kísérletek tervezésénél mérlegelendő tényezőket vesszük sorra.

5.3 A fordítói betűhiba-észlelés vizsgálatának szempontjai

A fordítói betűhiba-észlelési képesség mérése a *kísérleti alany által* azonos témában, műfajban és terjedelemben 1) írt és 2) fordított szövegek olvasásának vizsgálatát igényli. Az adatfelvétel módja lehet: hangos olvasásról készített hangfelvétel vagy a fixációk képi rögzítése. Az adatrögzítés időpontját úgy kell meghatározni, hogy a szövegalkotás befejezése és az átolvasás (adatrögzítés) között eltelt idő megfeleljen annak az átlagos időtartamnak, amelyet az alany – fordítói munkája során – a szöveg „pihentetésére” szálni szokott.

Habár nem minden fordító él a hangos olvasás lehetőségével, mivel a kísérletben mind a fordított, mind a nem fordított szöveg olvasása hangosan történik, az alany által megszokott módszertől való esetleges eltérés a kísérlet megbízhatóságát nem befolyásolja. (A kísérlet érvényességének megítélése szempontjából megjegyezzük, hogy klasszikus művében Nida (1964) a célnyelvi szöveg felolvasását a fordítási folyamat szerves részét képező műveletek közé sorolja – talán nem véletlenül.) A hangos olvasás folyamatát rögzítő felvételek segítségével adatok nyerhetők: az olvasási tempóról, illetve annak esetleges ingadozásáról; az artikuláció fokáról; valamint az újraolvasás gyakoriságáról. Ezek a tényezők a következők szerint tükrözik az olvasott szöveg ismeretének (bevéődésének) mértékét: 1) a gyorsabb olvasási tempó fokozottabb bevéődésre utal; 2) a pontatlan artikuláció fokozottabb bevéődésre utal; és 3) a ritkább újraolvasás fokozottabb bevéődésre utal (vö. 4.1 pont). A fordított és a nem fordított szövegekre vonatkozó adatok összevetésével így következtetni lehet a kétféle szöveg esetében jellemző bevéődés fokának azonosságára vagy különbözőségére.

Az olvasás közbeni fixációk képi rögzítésével – az előzőekben ismertetett felvételek mellett – adatokat lehet gyűjteni: 1) a fixációk gyakoriságáról és időtartamáról; 2) a szakkádok hosszáról; valamint 3) a visszafelé irányuló szemmozgások gyakoriságáról. A mért adatok a következők szerint értelmezendők: 1) a ritkább és rövidebb fixációk mélyebb bevéődést jeleznek; 2) a hosszabb szakkádok mélyebb bevéődést jeleznek; és 3) a visszafelé irányuló szemmozgás ritkasága mélyebb bevéődést jelez. Az adatok összevetése a két esetben jellemző bevéődés fokának azonosságával vagy különbözőségével kapcsolatos következtetések levonását teszi lehetővé.

6. A fordítói betűhiba-észlelés hatékonyságát elősegítő stratégiák és módszerek

Miután megvizsgáltuk a fordítói betűhiba-észlelési képesség korlátozott voltának lehetséges okait, valamint az egyik ok empirikus kutatásának lehetőségeit, a kö-

vetkezőkben tekintsük át röviden azokat a stratégiákat és módszereket, melyekkel bizonyos fokig javítható a hibák kiszűrésének hatékonysága.

A legkézenfekvőbb lehetőség természetesen a korrektúraolvasási képesség fejlesztése. Habár – mint láttuk – a módszernek megvannak a maga korlátai, kellő gyakorlat esetén hatékony segítséget jelenthet a saját fordítását átolvasó fordító számára. A módszer legfőbb hiányossága (ti. a tartalmi hibák kiszűrésére való alkalmatlansága) pedig többé-kevésbé kiküszöbölhető, ha a korrektúraolvasás fázisát megelőzi a javító/ellenőrző olvasás, amely a tartalmi hibák észlelésére irányul. A kétféle olvasási műveletet azért tanácsos külön-külön végezni, mert eltérő szinten történő feldolgozást jelentenek: míg javító/ellenőrző olvasás esetén elsősorban mondat-, illetve bekezdésszinten történik az ellenőrzés, addig a korrektúraolvasás csupán a betűk és a szavak szintjére terjed ki. A makro- és a mikroszintű figyelem egyidejű gyakorlása vagy sűrű váltakoztatása pedig – amellett, hogy rendkívül fárasztó – a hibaészlelési hatékonyság fokozott csökkenését eredményezi.

Mint azt a 3. pontban láttuk, a hangos olvasás, a szubvokalizáció, valamint az olvasott szöveg ujjal való követése szintén fokozhatja a betűhiba-észlelés hatékonyságát, mivel ezek a feladatok bizonyos fokig gátolják a megértési folyamatot, s így nem következik be a megértés primátusából fakadó automatikus hibakorrektúra. Hasonló eredménnyel jár, ha korlátozzuk az egyszerre észlelhető elemek mennyiségét, vagyis ha technikai úton megszabjuk, hogy olvasás közben hány szó látható egy időben (Porte 1999). Jóllehet e kísérleti módszer kivitelezhetősége a mindennapi fordítói gyakorlatra vetítve erősen megkérdőjelezhető, a többi technikához hasonlóan, e technika – kísérletben mért – hatékonysága is arra enged következtetni, hogy a fordítói betűhiba-észlelési hatékonyság fokozásának kulcsa a folyékony olvasást gátló tényezőkben rejlik, vagyis a megoldást az alacsonyabb szintű műveletekre épülő olvasástechnikák egyéni fejlesztése jelentheti.

7. A fordítás céljából történő olvasás pszichológiájának kutatása felé

Értekezésünk végén felhívjuk a figyelmet arra, hogy az előzőekben tárgyalt jelenség vizsgálata egy jóval átfogóbb terület, a fordítás céljából történő olvasás funkcionális és kognitív jellemzőinek kutatására ösztönözhet bennünket, aminek gyakorlati és fordításelméleti jelentősége egyaránt van.

Mint láttuk, a jelen elmélkedésünk központi témáját képező korrektúraolvasás mellett a fordítás folyamatában az ismeretszerző, a kereső, az áttekintő, a javító/ellenőrző és az elemző olvasás szintén szerepet játszik. Ezek jellemzőinek és kölcsönhatásának átfogó vizsgálata elősegítheti a fordítás során működő percepciók funkcionális összjátékának alaposabb megértését, mely – a különböző olvasási technikák tudatos fejlesztését lehetővé téve – a fordítói kompetencia fejlődését szolgálhatja. A fordítói kompetencia szempontjából ugyanis valamennyi releváns olvasási technika elsajátítása jelentőséggel bír, nemcsak a szövegértelmezés céljából végzett olvasás, melyet, mint tudjuk, alapvetően meghatároz a célnyelvi megfogalmazás szándéka (vö. Hatim és Mason 1990).

A fordító által kódolás (célnyelvi megfogalmazás) céljával végzett értelmezés és az általános értelmezés közötti esetleges különbségekről elsősorban az automatikus feldolgozás folyamatát megszakító, *tudatos* figyelemről tanúskodó szakaszok vizsgálatán keresztül szerezhetünk hasznos ismereteket, mivel a későbbi megfogalmazáshoz szükséges mély szemantikus feldolgozás ezekben a szakaszokban megy végbe (vö. 4. pont). A tudatos feldolgozási szakasz kognitív pszichológiai jellemzőinek kutatásában a hangos gondolkodást rögzítő felvételek, illetve jegyzőkönyvek, kognitív idegtudományi vizsgálatában pedig a különböző képpalkotó eljárások által kínált lehetőségek lehetnek segítségünkre. Ezeknek az empirikus kutatásoknak az eredményei jelentős mértékben hozzájárulhatnak a „fekete dobozban” zajló rejtett folyamatok feltáráshoz.

Irodalom

- Craik, F.I.M. & Lockhart, R.S. 1972. Levels of processing: A framework of memory research. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* Vol. 11. 671–684.
- Déjean Le Féal, K. 1988. A look into the Black Box. *Fremdsprachen* Vol. 4. 237–240.
- Ehrlich, S.F. & Rayner, K. 1981. Contextual effects on word perception and eye movement during reading. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* Vol. 22. 75–87.
- Frazier, L. & Rayner, K. 1982. Making and correcting errors during sentence comprehension: Eye movements in the analysis of structurally ambiguous sentences. *Cognitive Psychology* Vol. 14. 178–210.
- Gósy M. 1999. *Pszicholingvisztika*. Bp.: Corvina.
- Hatim, B. & Mason, I. 1990. *Discourse and the Translator*. London: Longman.
- Holmes, J. 1972. The Name and Nature of Translation Studies. 1st ed.: *APPTS Series of the Translation Studies Section, Dept. of General Literary Studies*. Amsterdam: University Press. 2nd ed. In: Holmes, J. 1988. *Translated!* Amsterdam: Rodopi.
- Jääskeläinen, R. 1999. Tapping the Process: An Explorative Study of the Cognitive and Affective Factors Involved in Translating. In: *University of Joensuu, Publications in the Humanities*. No. 22. Joensuu: Joensuu yliopisto.
- Krings, H.P. 1986. *Was in den Köpfen von Übersetzern vorgeht: Eine empirische Untersuchung zur Struktur des Übersetzungsprozesses an fortgeschrittenen Französischlernern*. Tübingen: Narr.
- Madraso, J. 1993. Proof-reading: the skill we have neglected to teach. *English Journal* Vol. 82. No. 2. 32–42.
- Mossop, B. 2001. *Revising and Editing for Translators*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Nida, E.A. 1964. *Toward a Science of Translating, with Special Reference to Principles and Procedures involved in Bible Translating*. Leiden: E. J. Brill.
- Porte, G. 2001. Losing sight of errors: the effects of typographical conditions on error salience in L2 proof-reading. *System* Vol. 29. No. 1. 137–148.
- Samuels, S. 1994. Toward a Theory of Automatic Information Processing in Reading. In R.B. Ruddell & N.J. Unrau (Eds.). *Theoretical Models and Processes of Reading*. 4th ed. Newark, DE: International Reading Association.
- Schachter, D.L. 1987. Implicit Memory: History and current status. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* Vol. 13. 501–518.
- Shebilske, W.L. & Fisher, D.F. 1981. Eye movements reveal strategies of flexible reading strategies. In: Kamil, M.L. (ed.). *Directions in reading: Research and instruction*. (30th

-
- Yearbook of the National Reading Conference*). Washington, D.C.: National Reading Conference.
- Shreve, G.M. et al. 1993. Is There a Special Kind of “Reading” for Translation? An Empirical Investigation of Reading in the Translation Process. *Target* Vol. 5. No. 1. 501–518. Solso, R.L. 1995. *Cognitive Psychology*. Boston: Allyn and Bacon.
- Tóth L. 2002. *Az olvasás pszichológiája*. Debrecen: Pedellus Tankönyvkiadó.
- Toury, G. 1982. A Rationale for Descriptive Translation Studies. *Dispositio* Vol. 7. 19–39.